

բայ հաստատման մը՝ Հայոց ձեռնադրութիւնը...
Սրբազան Եպիսկոպոս, որն որ հին արձանագրութիւն մը
բաժանեալ ձեռքով անի:

Եւ ասանկ ըլլալով՝ մեզի կ'երեւայ թէ ինչպէս
կ'ընենք ըրտնադրութիւն արձանագրութիւն համարելը,
նշանակաւ բաժանեալ մերժելն ալ հաւանական եւ ի-
րաւացի է: Արտօնատեւ ոչ Սեբեասին նկարագրին
հետ կը համահայեցի զանիկայ բարոյութիւն իրմէ հեռ-
ուած զննելը, ոչ ալ նոյն աստիճանի համար անանկ
չհաւար կամ հեռաբարձական բան մը կրնայ հա-
մարելի պայմանի իմաստով շինծու արձանագրու-
թիւն մը փորագրելն ու արքային աւերակաց մէջ
հիմնադրելով պահելը, որմէ Սեբեասն ալ խա-
րաւած ըլլայ: Այլ կրնանք թէ Լ. Գալուստի-ն ու-
րաւած իմաստով թղթով մասին մէջ աւելի հաւանա-
կանութիւն կայ որ ասանկ պատիկ հաստատմը մը ասու-
նալ արձանագրութիւն ըլլայ, քան թէ անտեղութիւն կամ
նշանակութիւն: Եւ թէպէտ հոն Լուսինայի գրութի
մասին կը յիշուի, բայց Սեբեասի մոլ թ խօսքերը
նշանակութիւն մը սկիզբէն կարգաւորով՝ կը տեսնուի
թէ ինք բուն իմաստով կ'ուզէ որ փրան Մարտիրոս
կաթողիկոսի մէջ հաստատմը փորագրուալ արձանագրութիւն
ընեն մնայելու եւ վերջէն Աղաթանգիողոսի ձեռքով
գտնուելու եւ հրդաւոր հրամանաւ նորոգուելու է, ու
յոյն համար բացարձակապէս հարկաւոր էրեւելու
որ Տրապիս Միքէլի քաղքին վրայ իշխանութիւն ու-
նեցած ըլլայ, սլլ Իրիշ բարեփոխմի պարագային
թէ մէկն ալ բաւական է:

Եւ արձանագրական հաստատման տուեալութեան
կամ ստույգութեան ինքզինքն զատ՝ նոյն մասին մէջ միտ
շնորհ ինչ մը ուրիշ բաներ ալ կան, ինչպէս վերին
ալ անհարկեղծը, իսկ ուսումնի հայեցողածով մէ-
կէն ի մէկ շատ մը թերի, իրարու հետ անկապ ու
զուտարկման կառուցելը կը տեսնուին, ուր նաեւ այն-
չքով բաներ կը հաստատուի, որոնց ուղղակի գեղ կը
յիշ խորհրդային, ինչպէս է՝ ըստ խորհրդանիշ կամ
Մարտիրոսեան պատմութեան Լուսինայի Փառօն
որոշմը Լեւոն համայն քովին Հայաստան փախուող
Մարտիրոսի ծնունդին որդին ըլլալը, Բագրատունի Լ-
րաւանակայ գլխաւորութեան յառաջ գալը, զորն որ
խորհրդային Յիսուսի բնէ Լուսինայի ծնունդէն
կ'ընէ Լ. Գալուստի-ն) կ'անուանէ: Սակայն ասանկ
քով կ'ունենան անանկ դէպքերու յիշատակներ,
որոնք միւսին հիմանկ պայմանի հին աղբիւրն են չըն-
ենք, ինչպէս են Հայկոյ եղբ. դուստր ունենալը,
իւ Բարիկունէն դառնալն ետեւ՝ Զ. Լուսինայ յառու-
նալը շինած տեղը բնակելը, առասպելի մը սկիզբը
թէ Բարեղայն աղբիւն Շամիրամ, եւ այլն եւ այլն:
որոնք Սեբեաս եթէ Մարտիրոսին շտապած կար-
նելն քաղած չէ նէ, կամ ուրիշ գրաւոր աղբիւրն
մը քաղած է եւ կամ դռնէ մինչեւ նոյն ասեւն Հայաս-
տան մէջ ուղարկած անպիւր զոյցներէն: Զ. Խորոք եւ
կ'ընէ անհաստատ երեւցած մասերը մերժելու որպիսի
որ դատաւառ ալ ունենանք նէ, աս վերջիններն ալ
միայ իրենց ժամանակ համեմատ յարգ ունին:

Եւ ինչպէս Ժամանակագրութեան, որուն մէջ մասն ալ
պատմութիւն մէջ Արձանագրութիւն անուանալով զըն-
դամութեան վերջերը գրուած է: Հոս Սեբեաս գլխաւոր-
աբար չորս բանի միտ կը դնէ, այս ինքն են՝ Ա.
Գալուստի-ն, Բ. Հայ-Երզնկունի, Գ. Առաքելոս
եւ Դ. Հոսեփոսի ու մանաւանդ ինչպէս կ'ընեն կողմերու
կարգն ու ապրիւնները, որոնց նաեւ իրարու հետ ու-
նեցած համեմատութիւնը միջեւ. իր ժամանակը կը
շարունակէ: Սեբեաս ասոր մէջ ալ ուրիշ կարգ կը
դնէ կամ ուրիշ աղբիւրներու կը հետեւի, եւ կ'ը-
նէ ալ ինչ վերջերսն ու նաեւ մեզի բարոյութիւն նոր
կողմ Սեբեասի ճարտարութիւն միայն Պարտիկ-Արշա-
կունաց տարրեր ժամանակագրութեան մը համար
յառաջ կը բերէ: Պարտիկ-Արշակունի թաղաւորաց
իւրաքանչիւր կարգին մէջ ուրիշ պատմագիր-
ներէն բուսական տարրութիւն ունին, մեծ ասարեւ-
ութիւն մըն ալ կը անտեղի անոնց պետութեան
անարժանիք գումարին մէջ, զորն որ չէ՝ 573
տարի կը դնէ Սեբեաս, ուր տիեզերական պատմա-
կեան ընթացքը հաղթ թէ 490 տարի կրնայ տալ:
Սակայն հոս Սեբեասի անհրաւերութիւն չունիլու հա-
մար՝ ընդհանրապէս կը ծանուցանենք որ ուրիշ ձե-
ռագիր ժամանակագրութեան պատահած դժբախ-
տութիւնը նաեւ իր օրինակներուն պատահած կ'ը-
նէ: Այսպէս թուականի պէս գործածուած գրե-
թուան իրարու հետ չի գոյն, որմէ բացառապէս
Ժամանակագրական սխալներ կը ծագին: Ասոր յայ-
տին ջանք Սեբեասի մէջ ան է, որ թէպէտ Պարտիկ-
Արշակունի թագաւորաց տարեկան գումարը չէ՝ 573
տարի է (Երես 13), սակայն իր անոնց ամէն մէկուն
տուած տարիները նորէն գումար ընելով՝ կ'ընէ
չէ՝ 502, որն որ տիեզերական պատմութեան ա-
նոնց տուած գրեթէ 490 տարին այնչափ հեռու
լինալով, մանաւանդ երբոր Սեբեասին ամէն մէկ տար-
իկ-Արշակունի թագաւորին կըր հաշուով տուած

ամբողջ տարիները՝ քննակապուէս քիչ մը նուազ-
մանով են: Գարնաւ Հայ-Արշակունի պետութեան
սեւ տարիներէն գումարը գրուած է չէ՝ 405 տարի
(Երես 37), ուր անոնց ամէն մէկուն դաս դաս
տրուած տարիները գումար ընելով՝ 235 տարի
ուելի կ'ընէ, այսինքն՝ 405-640, որն որ Հայ-Ար-
շակունի պետութեան գրեթէ 380 տարւան միջո-
ցին աւելի կը մտնի, քան թէ չէ՝ 405 տարւան
գումարը: Եւ անոնց ամէն մէկուն թագաւորաց տա-
րիներուն բախմաւորութիւնը (Երես 41) գրուած է
չէ՝ 532, ուր որ անոնց ամէն մէկուն քովի գրուած
տարիները նորէն գումարելով՝ կը գտնենք չէ՝ 450,
որն որ ընդհանուր պատմութեան մէջ Առաքելոսին
ընտան գրեթէ 430 տարւան միջոցին ուելի համա-
ձայն կու գայ, քան թէ նախընթաց գումարը: Նոյն-
պէս գրքին ուրիշ շատ թուականներուն վրայ ալ
կրնանք մտածել:

Եւ իրական երեւոյթները մեր աչքին առջեւն ու-
նենալէն ետեւ՝ առ աչքով չենք ուզեր աճապարիչ
եւ զՍեբեասը դատաւորաբար իբրեւ թէ բուն ինք
աս մասին մէջ բարոյութիւն անհիմն բաներ գրած եւ
կամ ինք իրեն հակառակուն խոտած ըլլայ՝ անհա-
զորութեամբ տեղ մը սլալալ, եւ մէկու տեղ այն-
չափ նշանակելով, այլ լաւագոյն կը համարենք վնչ-
տաւան ու եթէ ինչ տուած գրութիւն աւելի հին ու
աւելի ձեռագիրներու սպասել, որմէ՝ ինչպէս նաեւ
Սեբեասի Տրապիսի միջին խորհրդէն իսկ երեւոյթ
անտարակապ շատ տեղերը պիտի չիսկին, շատ
անպիւր ալ՝ որ հիմանկ անիմանալի ու իրարու միայր
կ'երեւան, աւելի պիտի որ պարզելն ու իրարու հետ
կապելու կամեցողներ պիտի մատակարարեն: Թե-
պէտեւ ան ալ ստույգ է որ Սեբեասի աս ժամանակա-
գրական մասին մէջ քանի կտորները ճատագրուին
ալ շատ զգուշորին է, մանաւանդ հրդաւոր ասեւ
նաեւ թուականները: Ասանկ ինչ խորհրդային՝ որ Սե-
բեասին գրեթէ երկու դար աւելի անոնց միտ էր,
կրնին եւ կրնին կը հաստատուի թէ հրդաւոր ասեւն
սկսեալ ամենայն ճիշդ ի գործ գրած է՝ ասոր ճիշդ
եւ ըստ ժամանակին յառաջ բերելու, եւ մաս-
նաւորապէս կ'ընէ թէ հրդաւոր թագաւորելը Գիտ-
կողմիւնտիկ երբոր տարին կ'ընէ, ուր Սեբեաս
Գիտկողմիւնտիկ 1566-րորդ տարին կը դնէ: Եւ ու
ասոր նման թուականները Հայոց պատմութեան ժա-
մանակագրութեան ուրիշ աղբիւր ունեցածին հետ
միասնաբար զգուշորութեան վրայ նորանոր արգել-
ներ կ'աւելցունէ: Սեբեասի ժամանակագրութեան
մասնաւոր նիւթերուն դարով՝ երեւելի է Մամիկո-
նեան ցեղին սկզբն վրայ տուած տեղեկութիւնը:

Այլ աղբիւրաց աս Սեբեասին վրայ կատարեալ
ծանոթութիւն ունենալու փոխարէն հարկաւորեց
զմեզ որ ոչաւոր մանրամասն խօսիմք: Եւ նոյն վախ-
ճումս կը տարկուի որ ուրիշ անգամ մը մեր ինք-
նիւրուն ներածին չափ ընդարձակ քննադատութիւն
մ'ընել նաեւ իր բանասիրական ոճին վրայ, ուր
մտադիր ըլլալու բաւական բաներ կան:

(Սեբեասի ուրիշ անգամ)

Պ Ը Տ Մ Լ Կ Ը Ն

Լ-Գալուստի-ն, Բ-Հայ-Երզնկունի, Գ-Առաքելոս
եւ Դ-Հոսեփոսի ու մանաւանդ ինչպէս կ'ընեն կողմերու
(Աղբիւր. Յեւ թիւ 10, 13, 18, 21 ու 24):

Եւ ինչպէս Ժամանակագրութեան ան անգամ պատշաճաւոր
ընտրութիւն կատարուելութեան մեծ շնորհման
մէջ ձգեց: Կատարուելութեան ասանք ձեռքներն ու-
նեցողները, որմէ հոսեւ ու մարմնով Գալուստի
գործակալին անմասնաւոր եղած էին, կը վախճային
որ անոր փառիւր մանկու. մամնակ՝ ապաստմա-
կիւն մը չէլէ, կամ աւելի ճիշդ. խօսելու համար
անոր կողմից (demonstratio) մը չէլէ, որմէ
հետեւ անոր միջոցաւոր մանկու իրեն յաղթա-
նակող թշնամույ մը մտաւոր կը նկատուին: Գիտման
սկսան համարաւ տարածել որ Գիտարարութեանց դա-
ւանցութիւն մը կ'ընէ: Բաներն ունեւորի հաստն՝ միւ-
նէ Լուսինայ կեցող Գալուստի գիտաւոր Պ. Գոմն
խնդրամ ինչ որպիսի անոր անպարկէ չէր ուղեր
տալ:

Բայց աս վախճանն եւ ոչ մէկը ստույգաւ:
Լուս. Գալուստի Գեղեւորութիւն 24ին մտաւ Գալուս-
քաղաքը՝ ուսկից որ քանի մը հիւ իրելու փոխու-
տական կամ բանաւորեալ անցած էր: Եւ զայն
ժողովքը մտնելն յառաջ՝ կատարուելութեան հար-
չալի որ արեւելք իր իբրեւ. դատարանաւոր ժողովքի
մէջ մանկուլն որդեկ մը կայ: Գատարուելութեան
նշանով որ ընդարձակութիւն չէլէ, անոնց 26ին աւելի
անգամ լրեւցաւ ժողովքին մէջ, որն որ ժողովքա-
նաց վրայ շատ մեծ ազդեցութիւն ըրաւ: Անշուշտ
իր վրայ ալ մեծ ազդեցութիւն ըրած պիտի որ ըլլայ
նոյն գործողութիւնը, անտարակապ ինք զինքն այն-
պէս իր փախճանին մօտ տեսնելուն, երկայնապիւններ

վեր պիտի թաղանթով ինքզինքն նպատակին՝ գուն-
ճարման մանկուլն վրայ սիրուն պղպայծա պիտի որ ըլ-
լայ: Բայց արտաքին ասանկն ինչպիսի մը ներ-
քին զգածմունքը չ'այայտեց:

Եւ արդարեւ ինչպէս, հաստատման փայ ամբողջան
հայեցողութեան ըլլալն եւ ժողովքի պահեցողը՝ Լուս.
հարաւոր քաղաքացւոյն եւն նահանգին օրինաւոր
պատգամաւորն ըլլալը, ժողովքի անացած անուանելն
եւեւ իշխանը հետեւեալ խօսքը կարգաց: Կատա-
ղաւոր քաղաքացիք: Այնչափ փոստ ամբաստու-
նութիւն ըլլալն եւս, չէ՛ որ կրնար ընդ թիւն պա-
հել: Հարկ է որ յայտնեմ միայն ձեր մէջ մանկու
աւելի օրս: Ինչ տարի աքորանաց մէջ կենալն ետ-
քը վերջապէս թող արտեւցաւ ինքի որ Գալուստի
ու իմ ազգակիցներս անմեղ: Այս երջանկութիւնը
հասարակութեան ինչպէս ձեռքով ընդունելու, անոր
համար հասարակութեան երախտագրու. ու
հաւատարմը ըլլալու խօսք կու տամ: Զ. Խոսքով
քաղաքացիք՝ ինչպէս նաեւ գուր կրնար ուղարկու
ըլլալ փոստ՝ որ միւր ամէն կերպով պիտի ջոնամ
գործակից ըլլալու. ան կարգաւորութեանց հասա-
տակելուն զորանք ժողովքը մեզմէ իրաւամբ կը
պահանջէ... Զեր մէջ բունած ընթացքս այնպիսի
մարդու մը ընթացք պիտի ըլլայ, այն որ միայր
գրած է կարգաւորութեան պահպանութեան ու հա-
սարակութեան ինչպէս երջանկութեան համար ինք
զինքը նուիրելու:

Եւ խօսքը ամէն կարեւորութիւններուն վրայ ա-
ղէկ տարաւորութիւն ըրաւ: Բայց ինչպէս ժողովքի
գործընթացն մանակից ըլլալու համար տուած խո-
տուր՝ պարզ խօսք միայն, երբեք արգելիչ չունե-
ցաւ: Լուս. Գալուստի ժողովքին մէջ քիչ կը վի-
ճարանէր պիտիսի սահմանադրութեան յոգաւած
նկարան վրայ՝ որուն տեղ ինք կ'ուզէր քիչ մը ետքը
անձամբ իր մտացը համահայեց ուրիշ սահմանադրու-
թիւն մը տալ: Ասոր համար խիստ քիչ անգամ կը
խօսէր, եւ գրեթէ միայն ան ասեւն խօսակցութեան
մէջ կը մտնէր, երբոր իր անձին վրայ կը ճառուէր:
Լուսեւորութիւն ինչ հասարակութեան ինչպէս
եղբայրներն ընտրութեան վրայ վնչ բացեցաւ: Լա-
մարդին իր երկայն ճառովն ընդունել տուաւ որ նոյնը
ժողովքեան անդի միջակայն ընտրութեան ըլլայ:
Հասարակութեան անպիւր Լուս. Գալուստի ժողովք-
պէս սիրելի ըլլալը ճանկարով, եւ դիմաւորով որ
թէ պիտի անդամակցական բնաւորութիւն ըլլայ նէ՝
անիկայ անշուշտ գահերեց կ'ընտրուի, ամենայն
ճգամը ջանացին ասոր գեղ՝ գեղ: Եւ անմեղ թու-
աւանդակից որ հաստատուի թէ յառաջագոյն եր-
բմն Գալուստի վրայ տիրող ցեղերուն մէջն մէկը
կարող չ'ըլլայ հասարակութեան ինչպէս գահերեց
ընտրուի: Բայց ինչ բան էր որ աս աստիճանութիւն
ուղղակի Լուս. Գալուստի ընտրութիւն արգելու
մտք կ'ըլլար. անոր համար ինչպէս բնէ կ'ընէ
բողոքով մը գահերեցութեան ետեւ ինչպիսի կտու-
կամ վրայէն մերժելու ջանաց: Նոյն իսկ Գալուստի
զորապետն աս աստիճանութեան գեղ՝ գրաւ, այն-
պէս որ Թուրք իր աստիճանութիւնը ետ առաւ:
Եւ թէ հասարակութեան անպիւր չառաքել յաղթուցան:

Եւ ինչպէս ինչ Գալուստի նոր սահմանադրութիւն
ընդունելով՝ գահերեցութեան ընտրութեան պատրաս-
տութիւններն ալ կամաց կամաց սիրու: Ինչպէս ի-
րեն ընտրելի դուրս ելաւ: Իր վրիպար լուսաւոր-
չը կամ ընթացակիցն էր Գալուստի զորապետը,
ագգային ժողովքին սիրականը, Զոնիսի գեղացին ու
Գալուստի հրամանապետը, բայց միշտ քալ ու աղ-
նու ախան զորապետ մը: Թեպէտ ուրիշներ ալ կային,
բայց աս երկուքն ըրով իրեն ունէլ կը սեպուէին:
Եւ ամէն մարդ յայտնի կը անտեղ որ աս երկուքն
մէկը պիտի որ ընտրուի:

Եւ ընտրութեան արդուր Գեղեւորութիւն 10ին եւ
զաւ: Բայց քու ձգողները 7426, 252 հոգի էին
անոնցմէ 5534, 520 քու: Լուս. Գալուստի եւս,
1438, 302՝ Գալուստի զորապետին, իսկ մնացած
ները Լուսիւ Գալուստի, Ռոստիպիլին, Լամարգիին ու
Զոնիսիին զորապետին վրայ ինչպէս էին: Եւ ըն-
տրութիւնն ինչպէս ընտրուելու պէս՝ մամնակին պաշտո-
նեաները հրաժարելու: Սակայն Գալուստի պաշտոնից
Գահերեց կուտ: Լուս. Գալուստի սահմանադրու-
թեան վրայ երբեւ մը ընելով՝ նոր դար սկսելու
խօսք տուաւ:

Հասարակութեան ինչպէս նոր Գահերեցն ուղ-
տակուն, բայց իմաստուն ու կարգաւորութեան կող-
մակցութեան պաշտօնեաներ ընտրելով՝ ամէն շին-
թութեան պաշտօն տուաւ. եւ ամէն փոխադրեալ աղա-
մայ: Եւ անոր կողմից յաղթուց իր փառաւոր հակա-
աւարդները, այս ինքն՝ աղբիւրն սահմանադիր ժո-
ղովքն ասանկ խօսքով ընտրութեան լուսեւոր: Բայց ըս-
տուելն ասանկ՝ Լուս. Գալուստի կամացը համա-
ձայն Հոսեւ զորք իրկելու հաւանեցաւ, որով միա-
պետական եւ ուղղութեամբ Գալուստի տիրելու նոր

